

Balhar, Jan

[Lamprecht, A. Slovník středoopavského nářečí]

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1965, vol. 14, iss. A13, pp. 232-234

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100371>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

harských) a jiné žádným (část slovinských nářečí, ikavské slavonské, nářečí severní Vojvodiny, Ochridska, Razlogu, okolí Pirdopu). Texty by měly být uvedeny v tom pořadí jako nářečí; není tomu tak u srbocharvátských dialektů. Zajímavé je, že teoretické výklady jsou do šířky rozvedeny u nejzápadnějších nářečí a postupně na východ jsou stále stručnější, a naproti tomu textů směrem na východ přibývá, i když to neplatí beze zbytku. Je to zřejmě dáno dostupností pramenů.

Práci doprovází 5 map, které nejsou bez nedostatků. Zejména to platí o mapě 1 (celkový přehled jihoslovanských jazyků). Místní názvy jsou uváděny nejednotně: Celowiec na mp. 1 = Celovec na mp. 2; Szumen na mp. 1 = Kolarovgrad (Šumen) na mp. 5; Newrokop na mp. 1 = Nevrokop (Goce Delčev) na mp. 4 = Goce Delčev (Nevrokop) na mp. 5; autor by měl důsledně užívat dnešních názvů, příp. odkázat na název starší, a nemělo by se stávat, že v textu se mluví o dialektu Stanke Dimitrovska na s. 131, zatím co mapy nevhodně uvádějí pro totéž místo starý název Dupnica. Rovněž místo Dobrič má být na mapě Tolt-uchin apod. Též isoglosy jsou uváděny nepřesně; rozhraní bulharštiny a makedonštiny na mp. 1 je vedeno podél Strumy, ačkoli tu žádná isoglosa ve skutečnosti neprobíhá. Přechodový dialekt mezi bulharštinou a srbocharvátsčinou na téže mapě nezahrnuje na rozdíl od skutečnosti Belogradčik, ale chybně zahrnuje Vidin a Niš. Nedostatečně jsou naznačeny isoglosy na mapě 4 (makedonská nářečí). Šrafování sousedících oblastí, zejména na mapě 2, není dost zřetelné.

Přes všechny nedostatky je práce Slawského dobrým úvodem do studia slovanských dialektů.

Vladimír Šaur

A. Lamprecht: Slovník středopavského nářečí, publikace Slezského ústavu ČSAV, Ostrava 1963, 165 stran.

Zatímco se slezským nářečím polského typu dostalo velké slovníkové monografie od A. Kellnera,¹ česká nářečí lašská takový slovník až do nedávné doby postrádala. Byly tu jisté pokusy o zachycení lašské slovní zásoby, ale buď šlo o práce rozsahem i metodickými výboji málo náročné, nebo to byly práce širší veřejnosti nedostupné. Tuto mezeru vyplnil A. Lamprecht. Přesně za deset let od vydání jeho popisu mluvnické stránky středopavských nářečí² dostává se čtenáři do rukou též svod jejich slovní zásoby.

Arnošt Lamprecht prozkoumal mluvu 31 obcí ležících zhruba východně a jižně od Opavy. Jde o část západní nářeční skupiny, charakterizovanou hlavně splynulými řadami sykavek. Je to oblast s neobyčejně složitým jazykovým vývojem. Střetávaly se tu totiž dva slovanské jazyky a navíc za ne zcela zanedbatelný lze považovat vliv němčiny. Proto vlastním slovníku předchází studie o začlenění těchto dialektů do širších souvislostí a rozbor historicky stálých složek slovní zásoby nářečí. Četná slova, typická pro dané nářečí, mají širší rozsah; některá jsou běžná na celé Moravě, jiná zasahují i do Čech, jiná pak patří k přesahům česko-polským nebo česko-slovensko-polským.

Autor nejprve vypočítává slova patřící do obecně slovanské vrstvy shod (zájmena, zájmenná příslovce, primární předložky, číslovky, ale i substantiva, adjektiva a slovesa), pak slova shodná s celonárodním jazykem (slova obecně česká). Konečně vyjmenovává shody jen s částí českého jazykového území. Jde hlavně o shody s moravskými dialekty (s jejich severovýchodní částí, ale i s Hanou) a s nářečími českými v užším smyslu (jmenovitě s jejich severovýchodní skupinou). Tato část studie je zvlášť cenná, neboť přináší bohatý a zcela nový materiál. Je pravda, že se už dříve upozorňovalo např. na vztahy laško-východočeské, avšak nikde se nenašel jejich konkrétní výčet v takovém rozsahu, jako je tomu právě v Lamprechtově úvodní studii. Poprvé se vlastně dovidáme, že vedle výrazů *vobrtel, humno, režnýj* jde též o slova jako např. *břim, bečka, hlubokey, chrustavej, kraby, podobat se, roženec* u kosa, *ruda* (= padlí), *zamňel* a další.

Autor nezůstává toliko u shod s nářečími českého jazyka; probírá tu též vztah k polštině a k slovenštině. Shody se sousedními dialekty polskými dělí a) na přesahy českých nebo moravských slov do dialektů polských, b) na přesahy polské do dialektů lašských.

K prvnímu případu shod řadí např. slova *jasle, chlyv, byk, kańec, dńngą, chodńnik, kabot, kraby*... O polské přesahy na Laško jde zase např. u slov *kapica, řćur, hńavać, koval, vesele, vesno, řćumny*... Vysoce si cením toho, že se autor u každého slova snaží stanovit, zda jde o přejetí staré nebo novější.

¹ Ad. Kellner, *Východolašská nářečí II*, Brno 1949.

² A. Lamprecht, *Středopavské nářečí*, Opava 1953. Slovník byl v podstatě napsán před 15 lety.

Jako shody se slovenštinou se uvádějí např. slova *bocan, halečka, izba, kopidol, mjagat, mrkotný, podvoje, psuť, záha*.

Úvodní kapitola obsahuje též stručné pojednání o vnitřní diferenciaci středoopavského nářečí po stránce lexikální. Ukazuje se, že slovní zásoba na středním Opavsku tvoří celek, z něhož se jen v jednotlivostech vydělují okrajové úseky.

Sleduje se i podíl výrazů německého původu na lašské slovní zásobě. Jde o slova z řemesnického a obchodnického prostředí (např. názvy zemědělského nářadí, částí domu, částí oděvu), slova z vojenského prostředí rakousko-uherské armády a slova pro technická zařízení zaváděná za Rakouska-Uherska (železniční názvosloví), např. *šlajf, rafa; ryny, dach, štokrta, klajd, lajbik; glazjy*... Tato slova (pokud nemají ráz odborných názvů, jako jsou např. termíny pro označení částí vozu: *akštok, cybanty, štecla*) však rychle zanikají a jsou nahrazována slovy ze spisovného jazyka. Tento vývojový proces se ostatně pozoruje nejen u slov německého původu, nýbrž je vůbec typický pro nářeční výrazy odlišné od celonárodního jazyka.

*

Vlastní lexikální materiál sbíral A. Lamprecht tak, že postupoval podle Kellnerova dotazníku. Jinak zapisoval souvislé texty, které později excerpoval. Názvy zemědělského nářadí zjišťoval často přímo na příslušném předmětu. Terénní výzkum uskutečnil v letech 1946—1953, avšak materiál představuje ve skutečnosti situaci starší. Lamprecht pochází totiž přímo z oblasti středoopavského nářečí (sám tímto dialektem dovede mluvit) a měl možnost poznat jazyk i nejstarší generace. Je to výhoda nejen potud, že mohl zapsat slovníkové bohatství v takové šíři a do takových jemností, ale též proto, že mohl srovnávat nejstarší zjiitelný stav nářečí se stavem poválečným a se stavem takřka přímo současným. Nebýt toho, sotva by byl s to spolehlivě označovat u jednotlivých výrazů, zda jde o slovo zastaralé nebo slovo novější. Právě těmito poznámkami získal slovník na ceně, neboť ukazuje na konkrétním materiálu, v čem záleží vývoj dnešní nářeční slovní zásoby.

Materiál je tříděn abecedně. Z úsporných důvodů se dodržuje postup, že k základnímu heslu jsou přiřazena i některá slova odvozená. Jakýsi kompromis mezi slovníkem abecedním a slovníkem uspořádaným podle věcné významových skupin je v tom, že se slova pojmově podřízená nebo slova označující jednotlivé části předmětu uvádějí v souhrnných heslech pohromadě a na místě, kam by jednotlivý výraz měl být věležen podle abecedy, je jeho podrobnější osvětlení. Tak např. u hesla *cep* jsou též všechny názvy jeho částí, u hesla *pták* nalézáme výčet názvů různých ptáků, u *polefka* jsou též pojmenování různých jejích druhů. Takovému „hnízdování“ hesel je velmi užitečné, neboť aniž narůstá rozsah práce, je zaručena možnost srovnávací práce. V této souvislosti mám za to, že by takových souhrnných hesel mělo být co nejvíce. Takto mohlo být probráno ještě např. nádobí, různá nářadí, jednotlivé nástroje, zařízení bytu (postel, stůl...) aj.

Recenzovaná práce vyniká nejen bohatstvím sebraného materiálu, ale též jeho pečlivým utříděním a smyslem pro jemné odlišování významových odstínů. Všude se vychází ze základního významu, pak následují významy přenesené; srov. např. hesla *bida, mlynek, optahnuč*... Zvlášť svědomitě je sebráno názvosloví rostlin, hub, zvířectva (jmenovitě hmyzu, ptáků a ryb; vždy s uvedením latinských názvů), vyčerpávajícím způsobem jsou shromážděny názvy různých druhů ovoce, ale též starých jídel, dnes už neznámých tanců, částí oděvů... Tato hesla budou cenná i pro folkloristu.

Nelze nevyzvednout jeden rys Lamprechtova slovníku. Kdežto starší slovníkářské práce z dialektologie obyčejně hromadily substantiva, adjektiva a méně už slovesa a ostatní druhy slov (substantiva a adjektiva a slovesa se v terénu zapisují nejsnáze), recenzovaný spis nepostrádá jako samostatná hesla ani spojky, příslovce, částice, předložky a citoslovce. Navíc je právě u těchto hesel patrné, s jak bohatým materiálem Lamprecht musel pracovat.

Zvláštní pozornosti zasluhují hesla se slovesy. Vedle základního neodvozeného slovesa se vždy pohromadě probírají všechna slovesa dokonavá, nedokonavá, opakovaná, popřípadě se dokládá podstatné jméno slovesné nebo jiný odvozený výraz. U adjektiv se též uvádějí nejrůznější způsoby intenzifikace, komparativní tvar a adverbium. Co se týče předložek, spojek, částic, jsou tato slova vždy v nejrůznějších slovních spojeních, typických pro dané nářečí. Stačí nahlédnout na hesla *jak, kole, pod, ani, až* aj.

U substantiv vedle nominativního tvaru stojí ještě koncovka genitivu, eventuálně některý další nějak zajímavý tvar. Pak za českým spisovným ekvivalentem následuje v naprosté většině případů doklad.

Ukazuje se, že spisovným ekvivalentem se sice postřehne pojmový obsah nářečního výrazu, nezachytí se však jeho místo v nářečním systému, nepostihne se jeho frazeologická a syntaktická

vázanost. Kontext může právě ukázat na tuto vázanost, může též dokreslit citovou složku slova, odhalit i nejjemnější významové odstíny.

Lamprecht se nespokojuje s prvním náhodným dokladem, který zapsal, nýbrž vždy vybírá doklad co nejvhodnější, pro nářečí nejpříznačnější. Začasté jsou to cenné lidové říkanky, rýmovaná lidová moudrost, ustálené slovní spojení a slovní obrat. Vážím si toho, že je vybrán doklad co nejuhovější a takový, jenž opravdu význam slova osvětluje.

Lamprechtův slovník je dále charakterizován úsporností místem. Tato úspornost však někdy překračuje vhodnou míru. Tak se stává, že autor uvede výraz hláskoslovně sice blízký spisovnému výrazu, v nářečí však významem poněkud odlišný; právě tento nářeční význam zůstane tu a tam autor čtenáři dlužen. Týká se to např. rčení *odbil mu galanku* (str. 22) s významem „odvedl mu milou“, *jurd do mje žobe* (str. 36) ve významu „pořád se se mnou hádá, pořád na mne uťočí“. Čtenář z jiné nářeční oblasti než lašské nemusí také vědět, že rčení *ma hlavu jak kotel* znamená „má mnoho starostí, je duševně unaven“. Podobně příliš stručná a tím už poněkud nejasná jsou hesla *hřebelco* (měl by být odkaz na *zhřebelco*), *krzač* u hesla *krz* (= ustavičným otviráním dveří vypustit, vyvrzat), *baran* // *baroš* (*baroš* není v nadávkách!), *kvakač* aj.

Dalo by se snad vytknout, že v slovníku postrádáme některé nářeční výrazy jako *muška* (= uschlý zbytek květu na spodu jablka), *ocasek* (= stonek), *otkorky* (= odpadek při řezání prken z klády), *klakotka* (= velikonoční rehtačka). Ve slovníku se také nedočteme, jak se v nářečí říká např. rampouchu nebo klíšťatům. Jde však o drobnosti. Nechybí tu nic ze slov, která náleží k stálému jádru slovní zásoby zkoumaného dialektu. Ostatně je třeba si uvědomit, že ani velké lexikony rozsahem neomezené sotva kdy pojmou jisté lexikum v definitivní úplnosti. Ve vývoji slovní zásoby se setkáváme vždy se značným pohybem. Slova spojená se starším způsobem života zanikají, tvoří se výrazivě nová. V nářečí se sice až na ojedinělé výjimky (např. *kuřyn* = drůbežárna) nová slova netvoří, avšak situace tu není o nic jednodušší než ve spisovném jazyce. Vývoj nářečního lexika spočívá v tom, že specificky nářeční výrazy je nahrazováno výrazivem spisovným.

Jak jsem už uvedl, je z hláskosloví pro středoopavský typ nejpříznačnější to, že došlo k splynutí obou sykavkových řad (*s'* a *š* se realizují jako *š'*). Recenzenti Lamprechtova Středoopavského nářečí se před lety shodovali v tom, že se mělo upustit od složitějšího zápisu *š'*, *ž'*, *č'*, *ž'* a že stačilo psát *š*, *ž*, *č*, *ž* [z fonetického hlediska je mezi oběma zvuky rozdíl nepatrný]. Mělo by prý to výhody; čtení by bylo snazší, sazba jednodušší. Škoda, že autor nevyložil, proč se i ve slovníku přidržuje složitějšího zápisu.

V Lamprechtově slovníku dostává naše jazykověda cenný příspěvek k poznání slezských nářečí českého typu, příspěvek o to cennější, že vedle vhodné utříděného bohatého materiálu přináší i jeho rozbor. Dobře volené ukázky kontextu nejsou důležité jen pro osvětlení významu daného nářečního slova, nýbrž mohou sloužit i jako doklady např. pro syntakticky orientované zkoumání. Lamprechtův slovník tedy dobře poslouží k dalšímu jazykovému studiu. Nemám na mysli jen lexikologické a etymologické výklady, ale též bádání o tvoření slov a o nářeční syntaxi.

Jan Balhar

Josef Beneš: **O českých příjmeních.** Nakladatelství ČSAV 1962, 356 stran.

Je obecně známo, že živý zájem o vznik a o význam příjmení mají netoliko odborníci, nýbrž i široká veřejnost. Nalézali dosud poučení většinou v kratších a rozlehlejších statích časopiseckých (ČCM, ČMF, ČMM, LF, NŘ aj.), ve středoškolských programech, ve Sborníku filologickém, v kulturněhistorických spisech Wintrových, v Brandlově Glossariu apod., ale kromě knihy Ant. Kotíka *Naše příjmení* (1894¹, 1897²), dnes téměř nedostupné a poněkud zastaralé, chyběla v naší odborné literatuře souhrnná příručka, která by pozorně sledovala a spolehlivě vykládala jazykový a historický vývoj našich příjmení. Proto nepřekvapuje, že Benešovu monografii radostně uvítali všichni ti, kdož od ní čekali žádoucí rozhodnutí našich dosavadních vědomostí o tak důležité složce naší slovní zásoby, jakou představují česká příjmení.

Naznačit — byť jen stručně — obsah Benešovy knihy podle jednotlivých kapitol, jichž je celkem devatenáct, je dosti obtížné. Kompozice spisu je totiž nadměru rozkolísaná, nepřehledná a nepraktická. Jednotlivé oddíly souvisí spolu jen zcela volně, některé věci v jedné kapitole podle nadpisu jsou, jiné zase tu chybějí, jednotlivé poznatky se několikrát zbytečně opakují. Je pravda, že se tu najdou odkazy, ale u nich se příslušné stránky nikdy vůbec nenajdou, takže hledání je častokrát velmi ztíženo. Poměrně nejucelenější je první kapitola, obsahující úvod (o předmětu a rozsahu práce, o způsobu výkladu, o nedědičných pojmenováních osob, o dědičných osobních jménech, o přízviscích, o příjmeních žen v minulosti, o třídění příjmení ap.), ale už část druhé, výklad příjmení z tvarů a slov vyjadřujících přivlastňování, vlastně do úvodu nepatří. Třetí kapitola, pojednávající o příjmeních vzniklých ze jmen křesťanských a starých osobních,